

МРНТИ 18.41.07

А.Ұ. КҮЗЕУБАЙ¹, Қ.Қ. ӘМІРХАНОВ¹

¹Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерватория (Алматы, Қазақстан),
amangeldi_80@mail.ru; amangeldi_80@mail.ru
<https://doi.org/10.51889/2020-2.2077-6861.31>

КОМПОЗИТОР МҰРАТХАН ЕГІНБАЕВТЫҢ ӘНДЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ӘННІҢ ПОЭТИКАЛЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ-ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл жұмыс № AR 05135997 «Қазақстанның орындаушылық өнері: ұлттық стиль, дәстүрлер және қоғамның өзгеруіндегі рөлі» атты ғылыми жоба аясында жүзеге асырылды. Мақала сазгер Мұратхан Егінбаевтың әндерінде ұлттық поэзиялық-музыкалық құрылымдардың барын анықтауға арналған. Құрылымдық әдіснаманы қолдана отырып, мақала авторлары М. Егінбаевтың «Үш Арыс», «Сен десем», «Сағыныш назы» әндерін талдап, сазгердің әндері өз замандас әріптестерінің әндерінен музыкалық құрылымдық жүйесі ерекшеленетіні байқалды. Талдауда автордың сазгерлік стилін қалыптастыруға көп жағдайда Арқа өңірінің халық композиторлары мен халық әндерінің үлкен әсері бары анықталып отыр. Мақаланың зерттеу нәтижелері қазақ музыкасының тарихы, орындаушылық өнер тарихы пәндерінде қосымша материал ретінде пайдалануға болады.

Түйін сөздер: музыкалық-поэзиялық шығармалар; музыкалық құрылым; өлең өлшемі; сөз бен әуен арасындағы асинхрондылық.

Композитор М. Егінбаевтың әндерінде ұлттық музыканың құрылымдық ерекшеліктерінің орын алғанын анықтау мақсатында музыкалық-теориялық талдау жұмысын қолға алынып отыр, зерттеуде А.Байгаскина [1], Б. Қарақұлов [2], С. Елеманова [3], І. Қожабековтердің [4] әдістемесіне, ал заманау музыкада Г. Абдрахманның [5] музыкалық-талдау әдістеріне негіз артамыз, талдау жұмысында аталған әдістер бір-бірін толықтырады.

Композитор М. Егінбаевтың әндері тұңғыш рет Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы (ол кезде Алматы мемлекеттік) «Тарих және теория» факультетінің 4 курс студенті А.С. Жарасова ғылыми жетекшісі, доцент А. Байгаскинаның жетекшілігімен «Некоторые вопросы казахского народного творчества на современном этапе» деп аталатын дипломдық жұмысында қолға алынды [6]. Бұл зерттеу жұмысынан бөлек композитор М. Егінбаевтың әндері Г. Абдрахманның дипломдық зерттеу жұмысында назарға ілігеді [7].

Композитор М. Егінбаевтың әндері тақырыбына және әннің мазмұнына қарай біркелкі және күрделі ырғақтарда жазылған.

Мақалада талдау материалы ретінде М.Егінбаевтың «Үш Арыс», «Сен десем», «Сағыныш назы» әндері алынған.

«Үш Арыс». Ақын К. Салықовтың сөзіне жазылған композитор М. Егінбаевтың әні 1983 жылы жазылған. «Үш Арыс» әні 1937-1939 жылдар аралықтарында «Халық жауы» деген жалған саяси айыппен қуған-сүргінге ұшыратылып, өлім жазасына кесілген Үш тұлға С. Сейфуллин, І. Жансүгіров, Б.Майлиндердің [8] туғанына 90 жыл толуына орай арналып жазылған өлең.

К. Салықовтың бұл шығармасы «арнау» тақырыбында жазылған. Шығармада речитация басым, қайырма бөлімі 7-8 буындық «жыр» өлшемінде жазылған. Қайырманың өлеңдік өлшемі контрастсыз, бұл автордың тирадалық құрылымдарды негіз еткен речитациялық дәстүрді бойына сіңіріп өскенін байқатады. Аймақтың музыкалық мәдениетінде ауызша тараған кәсіби ән жанры аса маңызды орын алғандықтан, оның бірқатар ерекшеліктері, өңірдегі речитациялық жанрларға әсерін тигізген [9].

Ән кеудесі 4+3+4 болып келетін 11буындық кара өлең формасы, қайырма 7-8 буындық жыр формасында жазылған

өлеңдік құрылым Ақан серінің «*Ләйлім*», «*Сырымбет*», «*Шәмші Қамар*», «*Іңкәр-ай*» әнінде орын алып отыр. Өлең авторы К. Салықов әннің осы құрылымда шығуына Ақан серінің әніне негіз артқаны байқалады, себебі автор бірде: «Сырымбеттің етегінде туғаннан ба, бала кезімнен Ақан серінің «Сырымбет», «Қараторғай», «Құлагер» атты өлеңдері ән-күйге құштар етті», деп жазады [10]. Негізгі бөлім мен қайырмада айтылатын ойдың маңызы зор. Шығарма «арнау» жанрында жазылғандықтан, оның әуендік құрылымы соған сай болуы керек, яғни, сөздің алдына әуен шықпауы тиіс. «Арнау» жанрында осындай ерекшеліктің барын білген композитор М. Егінбаев, шығарманың әуендік жүйесінде ұлттық бояуды заманына сәйкес музыка тілінің басқа ерекшеліктерімен сабақтастыра отырып, әуенді екінші қатарға қойған. Ән өнерінде сөздің алдыңғы қатарда болуы Абай Құнанбаевтың шығармашылығымен тығыз байланысты. Абай әнді жақсы, жарамды ән, тәтті ән, есті ән, ойлы ән деп мінездеме береді. Онда ән сөзінің сыртын қойып, сөздің ішкі мәнінің артық болуын қалайды [11, ББ.26-39].

«Үш Арыс» әні, әнші Қ. Байбосыновтың орындауында талдауға алынып отыр. Әннің ноталық үлгісі «Сыр сандық» [12, Б.543] атты Қазақ халық әндерінің антологиясында домбыра аспабының құлақ бұрауына лайықталып жазылған. Ән мәтіні әрқайсысы төрт жолдан құралған 3 шумақтан, лексикалық мағынасы бар қайырмадан тұрады. Шумақтардың өлеңдік өлшемінің ішкі құрылымы 4+3+4 болып келетін 11 буындық болып шығарылған. Мазмұны әр жолда болғандықтан құрылымы *ABCD*.

Музыкалық құрылым болса, 3 элементті *ABCВ* типін көрсетеді. Алғашқы жолдың әуен желісі 5 сатыда, ал, 3-ші жолдың әуен желісі 4 саты тұрақсыз дыбыста аяқталып тұр. Таратып айтқанда, бірінші жолдың әуендік желісі негізгі тоникадан кіші секста (м6) жоғары секіріп, соңғы бунақта дыбыс қатарының бесінші басқыш «а» нотасында аяқталады. Белгілі ғалым И. Қожабековтің пікірінше, Арқа дәстүріндегі вокалды

нұсқалардың ладтық жүйесінде «бесінші басқыш, (екінші басқыш секілді), маңызды рөл ойнайды. Ол ладтағы қосымша тірек қызметін атқарғанда, тұрақсыздық орталығы бола тұра, әуен қозғалысының межесі болып табылады» (цитата А. Бердібай мақаласынан алынды) [4, Б.10]. 2-ші және 4-ші жолдарының соңында «тепе-теңдік» түйісу принципінің жүзеге асуы байқалады. Әннің алғашқы жолы 5 сатыда, соңғы жолы 1-ші сатыда аяқталуы ұлтымыздың ауызша тараған әндерінде жиі кездеседі (мысалы Біржан салдың «Теміртас», «Ақтентек» және т.б.). Музыкалық тармақтардың құрамындағы әуендік бунақтар цензурамен өтеді. Тағы бір ерекшелік – әрбір музыкалық жолдың ірі метрикалық өлшеммен тоқталып аяқталуы байқалады, соған байланысты, әрбір жолдың соңғы әндік бунақтарының алдында метрикалық өлшем ауысады. Ән нұсқасының әуендік жүйесі екі «*толқынды*» көрсетеді. Оның алғашқысы, бірінші және екінші жолда жүріп өтсе, екінші «толқын» үшінші, төртінші және қайырма бөлімін қамтиды.

«*А-хау*» одағай сөзінен басталатын қайырма бөлімі музыкалық жолдан құралып, 5 элементті. Кеудесі қара өлең құрылымы 11 буын, қайырмасы жыр өлшемінде одағай сөзінен басталатын ән Қазақстан композиторлар шығармашылығында кездеседі [13], мысалы Б. Байқадамовтың «Өзіңсің» әнінде. Қайырмада қаратпа «а-хау» сөзінде әуен төменгі тоникадан жоғарғы тоникаға секіріс жасаудан басталады. Мұндай музыкалық құрылым халық композиторларының әндерінде орын алған, мысалы, Біржан салдың «Мақпал», «Он екі взвод», «Алқаракөк», халық әні «Аңшының әні» және Ә. Найманбеуовтың «Ақырғы сөз», «Ахау жалған» әндері т.б.

Бірінші жол 5 сатыда әуеннің жоғары өрлеген кварталық иіріммен әуендік иірім басталып жоғарғы «d» нотасына жылжып, қайта төмен қарай сатылап IV басқыш «g» нотасында аяқталады. *Екінші және үшінші жолдарда* 8 буын элизия көмегімен 7 буынға айналып тұр. Қайырма бөлімінде музыкалық құрылымның ерекшелігі – *төртінші және бесінші жолдарда* болып тұр. *Үшінші жол*

да 2-ші сатыда аяқталған дыбыс, төртінші жолда сол дыбыстан толқындалатын 5 сатыда аяқталады, бұл дәлме-дәл бесінші жолда кіші секунда да (м2) жоғары қайталаанады, екі жолдың ырғақтық жүйесінде өзгеріс байқалмайды. Соңғы алтыншы жолда өлшем өзгеріп әуен тоника дыбысына аяқталады. 7-8 буындық өлшемінде бір буынға бір дыбыс сәйкес келеді. Қайырма мен негізгі бөлімнің ортақ дыбыстары жалпы дыбыс қатарының алдыңғы бөлігін қамтып отыр (d1 e1 f1 g1 a1 b1 c2 d2), бұл регистрдегі ортақ дыбыстар негізгі бөліммен қайырманы бір-бірімен біріктіру қызметін атқарады. Қорыта келгенде, «Үш Арыс» әнінің музыкалық құрылым жүйесі тар көлемде, осыған орай бұл ән, речитативті ән болып саналады. Лирикалық әндердікіндей жеке буындар бірнеше дыбысқа созылмайды, бұл әнде керісінше әннің өлең жолының әр буынына жеке музыкалық дыбыс келіп отыр, әрі музыкалық интонациясы бір деңгейде дамиды. Оның диапазоны-шектеулі, интонациялық үлкен секіріс тек қана қайырмада кездеседі.

Сазгер М. Егінбаевтың жоғарыда келтірілген әнінің музыкалық құрылымында қазақтың дәстүрлі әндері құрылымдарының ерекшеліктері орын алған және композитордың оған сүйенгенін байқаймыз. Сазгер шығармашылығында ау-

ызша тараған кәсіби әндердің музыкалық құрылымдарының орын алғанын төмендегі ерекшеліктермен көрсетеміз:

1. Әндерде 4 музыкалық жолдан және 4 әуендік элемент *ABCD* болып белгіленген музыкалық құрылым Арқа аймағының ән дәстүрінде кездеседі;

2. Әнде V, II басқыштар және III басқыштан I басқышқа оралу сынды ерекшеліктер Арқа аймағының ән дәстүрінде орын алған;

3. Дыбыс қатарында табиғи золиялік, фригийлік, ионийлік және мексолидиялық ладтардың ерекшеліктері орын алған;

4. Шығармалар дәстүрлі музыкада ең көп таралған күрделі өлшемдерінің бірі болып табылатын 6/8, 9/8 өлшемдерден құралған.

Қорыта айтқанда, М. Егінбаевтың әндерінің құрылымы күрделі, диапазоны кең Арқа аймағы сал-серілерінің әншілік дәстүрімен байланысы бары анық байқалды. Композитор Арқа аймағы әндерінің музыкалық құрылымын қазіргі заман музыка үрдістерімен байланыстыру арқылы біріншіден, сал-серілер шығармашылығын жалғастырушы өкіл болып саналса, екіншіден, өз стильдік ерекшелігін қалыптастырған композитор болып танылып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] Байгаскина А.Е. Ритмика казахской традиционной песни [Текст] /А.Е. Байгаскина. – Алматы, 2003. – 207 с.

[2] Каракулов Б.И. Локальные особенности ладовой организации казахского песенного мелоса [Текст]: Автореферат дис. ...канд. искусствоведения: 17.00.02 /Каракулов Булат Ишанбаевич. – Алма-Ата, 1972.

[3] Елеманова С.А. Казахское традиционное песенное искусство [Текст]: Монография /С.А. Елеманова. – Алматы: Дайк-Пресс, 2000. – 186 с.

[4] Кожабеков И.К. Ладовая система казахской традиционной песенной монодии: проблемы теории и методологии [Текст]: Автореф. дис. ...канд. искусствоведения: 17.00.02. – Алматы, 2010. – 29 с.

[5] Абдрахман Г.Б. Современное самодеятельное песнетворчество в казахской музыкальной культуре [Текст] /Г.Б. Абдрахман. – Алматы: Фонд Сорос-Казахстан, 2002. – 176 с.

[6] Жарасова А.С. Некоторые вопросы казахского народного творчества на современном этапе [Текст]: дипломная работа /А.С. Жарасова. – Алма-Ата, 1982. – 56 с.

[7] Абдрахман Г.Б. Современное самодеятельное творчество в казахской музыкальной культуре [Текст]: Дипломная работа /Г.Абдрахман. – Алма-Ата, 1989. – 110с.

[8] Сейфуллин С., Жансүгіров І., Майлин Б. <https://kk.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения 20.04. 2020).

[9] Бердібай А.Р. Б.Г. Ерзакович жазуындағы Солтүстік Қазақстан дәстүрлі қазақ әндерінің музыкалық-поэзиялық құрылымдық ерекшеліктері [Мәтін] /А.Р. Бердібай, М.А. Абенова //Инновация үдерістер: мәдениет

пен өнер дәстүрлері және қазіргі заманғы қалпы: Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы, 2015. – 253-260 б.

[10] Салықов К.С. Уш Арыс [Электрондық ресурс] /К.С. Салықов //Egemen Qazaqstan. – 2010. – 28 сәуір. – Режим доступа: <https://egemen.kz/article/2771-ush-arys> (дата обращения 15.04.2020).

[11] Сабырова А.С. Абай и Шакарим: философия музыки и песенный стиль. Вопросы изучения казахской традиционной песни [Текст]: Монография /А.С. Сабырова. – Алматы, 2014. – 455 с.

[12] Сыр сандық. Қазақ халық әндерінің антологиясы [Мәтін] /Құраст.: Қ.Ә. Байбосынов, А.Ж. Нығызбаев, Қ.Х. Айтбаев. – Астана, 2016. – 616 б.

[13] Бегимбетова Г.З., Жүдебаев А.А. Вокалдық орындаудағы интонация мәселесіне (опера жанрының мысалында) [Мәтін] Г.З. Бегимбетова, А.А. Жүдебаев /Педагогика и психология. – 2018. – №3 (36). – С.101-109.

References

[1] Baigaskina A.E. Ritmika kazahskoi traditsionnoi pesni [Tekst] /A.E. Baigaskina. – Almaty, 2003. – 207 s.

[2] Karakýlov B.I. Lokalnye osobennosti ladovoi organizatsii kazahskogo pesennogo melosa [Tekst]: Avtoref. dis. ...kand. iskýsstvovedeniia: 17.00.02 /Karakýlov Býlat Ishanbaevich. – Alma-Ata, 1972.

[3] Elemanova S.A. Kazahskoe traditsionnoe pesennoe iskýsstvo [Tekst]: monografiia /S.A. Elemanova. – Almaty: Daik-Press, 2000. – 186 s.

[4] Kojabekov I.K. Ladovaya sistema kazahskoi traditsionnoi pesennoi monodi: problemy teorii i metodologii [Tekst]: Avtoreferat dis.... kand. iskýsstvovedeniia: 17.00.02. – Almaty, 2010. – 29 s.

[5] Abdrahman G.B. Sovremennoe samodeiatelnoe pesnetvorchestvo v kazahskoi múzykalnoi kýltýre [Tekst] /G. B. Abdrahman. – Almaty: Fond Soros-Kazahstan, 2002. – 176 s.

[6] Jarasova A.S. Nekotorye voprosy kazahskogo narodnogo tvorchestva na sovremennom etape [Tekst]: Diplomnaia rabota /A.S. Jarasova. – Alma-Ata, 1982. – 56 s.

[7] Abdrahman G.B. Sovremennoe samodeiatelnoe tvorchestvo v kazahskoi múzykalnoi kýltýre [Tekst]: diplomnaia rabota /G. Abdrahman. – Alma-Ata, 1989. – 110 s.

[8] Sejfullin S., Zhansygirov I., Majlin B. <https://kk.wikipedia.org/wiki/> (data obrashcheniya 20.04. 2020).

[9] Berdibaj A.R. B.G. Erzakovich zhazyundaғы Soltystik Қазақстан дәстүрлі қазақ әндерінің музыкалық-поэзиялық құрылымдық ерекшеліктері [Мәтін] /A.R. Berdibaj, M.A. Abenova //Innovaciya үдерістер: мәдениет пен өнер дәстүрлері және қазіргі заманғы қалпы: Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы, 2015. – 253-260 б.

[10] Salykov K.S. Ush Arys [Elektronдық resurs] /K.S. Salykov //Egemen Qazaqstan. – 2010. – 28 saeuir. – Rezhim dostupa: <https://egemen.kz/article/2771-ush-arys> (data obrashcheniya 15.04.2020).

[11] Sabyrova A.S. Abai i Shakarim: filosofia múzyki i pesennyi stil. Voprosy izýcheniia kazahskoi traditsionnoi pesni [Tekst]: monografiia /A.S. Sabyrova. – Almaty, 2014. – 455 s.

[12] Syr sandyq. Qazaq halyq ánderiniń antologiasy [Mátin]; qurast.: Q.Á. Baibosynov, A.J. Nygyzbaev, Q.H. Aitbaev. – Astana, 2016. – 616 b.

[13] Begimbetova G.Z., Zhudebaev A.A. On the problem of intonation in vocal performance (on the example of the opera genre) [Mátin] G.Z. Begimbetova, A.A. Zhudebayev /Pedagogy and Psychology. – 2018. – №3 (36). – С.101-109.

Поэтические и музыкально-структурные особенности национального пения в песнях композитора М. Егинбаева

А.У. Кузеубай¹, К.К. Амирханов¹

*¹Казахская национальная консерватория им. Курмангазы
(Алматы, Казахстан)*

Аннотация

Данная работа выполнена в рамках научного проекта №АР 05135997 «Исполнительское искусство Казахстана: национальный стиль, традиции и роль в трансформации общества». Статья предназначена для вы-

явления национальных поэтических и музыкальных структур в песнях композитора М. Егинбаева. Применяя аналитический подход структурной методологии, авторы останавливаются на изучении трех популярных песен композитора: «Үш Арыс», «Сен десем», «Сағыныш назы», предметом изучения которых, главным образом, становятся их структурные особенности. Анализ показывает, на формирование композиторского стиля во многом повлияли народные композиторы и народные песни региона Арка. Результаты исследования статьи могут быть использованы в качестве дополнительного материала в истории казахской музыки, истории исполнительского искусства.

Ключевые слова: музыкально-поэтические произведения, поэтический размер, музыкальная структура, асинхронность стиха и напева.

**Poetic and musical-structured features of national singing in the songs
by the composer M. Eginbaev**

A.U. Kyzeubay¹, K.K. Amirkhanov¹

*¹Kazakh National Conservatory named after Kurmangazy
(Almaty, Kazakhstan)*

Abstract

This work was carried out as part of the science project «Performing art of Kazakhstan: the national style, traditions and role in the society transformation»,

No. AR 05135997. The article is intended to identify national poetic and musical structures in the songs of the composer M. Eginbaev. Using the analytical approach of structural methodology, the authors focus on the study of three popular songs of the composer: “Ush Arys”, “Sen Desem”, “Sagynysh nazy”, the subject of studies of which are mainly their structural features. The analysis shows that the formation of the compositional style was mainly influenced by the folk composers and folk songs of the Arka region.

Key words: musical and poetic works, poetic rhythm, musical structure, asynchrony of verse and melody.

Редакцияға 20.02.2020 қабылданды.

МРНТИ 17.07.65

С.М.АЛТЫБАЕВА

*Казахский университет мировых языков и международных отношений
имени Абылай хана (Алматы, Казахстан), asm2007@mail.ru
<https://doi.org/10.51889/2020-2.2077-6861.32>*

**КОГНИТИВНЫЙ ТЕЗАУРУС КУЛЬТУРНОГО КОДА:
КОММУНИКАТИВНЫЙ И ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ**

Аннотация

В статье рассматривается проблема формирования когнитивного тезауруса разрабатываемой теории культурного кода, определяются некоторые эстетико-коммуникативные стратегии литературного дискурса Казахстана. Отмечается, что в реализации указанных стратегий большую роль играют специфические эпистемы-культурные коды. Дается определение культурного кода как значимой семиотической единицы текста, включенной в его концептуальное ядро. Терминологическое оформление получают такие понятия теории культурного кода, как философема, идеологема, концептуальное ядро, этностереотип, гетеротопические маркеры, детализированный мультикультурный ландшафт и другие. Обосновывается тезис о познании мира и осмыслении истории, современности, возможного будущего через универсализацию художественного мира,